

ETİMOLOJİK BAĞLAMDA BİLMECELER BİLİNİR Mİ BULUNUR MU?

ARE RIDDLES KNOWN OR FOUND IN AN ETYMOLOGICAL CONTEXT?

Gözde KEÇECİ*

Öz

Sözlü kültürün evrensel ürünlerinden biri olan bilmeceler, farklı toplumların dillerinde farklı fiillerden türetilmiştir. Her fiilin temelinde ise bilinme veya bulunmaya dair bir anlam değeri yer almaktadır. Çalışmanın ana eksenini, bilmece kavramının etimolojik kökenleri, bu kavramın Türkçe ve diğer dillerdeki *bil-* ve *bul-* fiilleriyle kurduğu semantik ilişkilerin analizi oluşturmaktadır. Bu bağlamda bilmecenin yalnızca bir eğlence aracı olmadığı, bunun ötesinde bilişsel süreçleri etkileyen, kültürel aktarımı sağlayan ve toplumsal hafızayı besleyen bir sözlü kültür ürünü olduğu vurgulanmaktadır. Bu makalede, ilk olarak Eski Türkçeden günümüze kadar uzanan tarihsel süreçte bilmece kavramını karşılamak üzere kullanılan terimler, özellikle *tap-* fiilinin ‘bulmak’ anlamıyla olan etimolojik ve işlevsel bağlantısı üzerinden detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Bu etimolojik analiz, bilmecenin özündeki “keşfetme” ve “ortaya çıkarma” eylemine işaret etmektedir. Çalışmanın ikinci aşamasında İngilizce, Almanca, Yunanca, Latince, Fransızca, İtalyanca, Farsça, Hintçe, Arapça ve Japonca gibi Batı ve Doğu dillerindeki bilmece terimlerinin etimolojik kökenleri dil bilimsel olarak incelenmiştir. Bu incelemede, özellikle farklı kültürlerin bilmece çözme sürecine yüklediği anlamlara, bu sürecin hangi zihinsel eylemlerle (bilme, bulma, tahmin etme, yorumlama, gizemi çözme vb.) ilişkilendirildiğine ve kültürel yapıların bu eylemler üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Son olarak, çağdaş Türk lehçelerindeki ve Anadolu ağızlarındaki bilmece kullanımları değerlendirilerek “Bilmece bilinir mi bulunur mu?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilmece, Bilmek, Bulmak, Köken Bilimi, Halk Bilimi

Abstract

Riddles, as universal products of oral culture, derive from different verbs across the languages of various societies, each carrying a semantic value related to knowing or finding. This study focuses on the etymological roots of the riddle concept and its semantic relationships with the verbs *bil-* (to know) and *bul-* (to find) in Turkish and other languages. Riddles are considered not merely as entertainment but as oral cultural products that influence cognition, facilitate cultural transmission, and nourish social memory. The article first examines, from Old Turkish to the present, the terms used to define riddles, with particular attention to the etymological and functional connection of the verb *tap-* (to tap) meaning “to find,” highlighting the inherent acts of discovery and revelation. The second section explores the etymological origins of riddle terms in Western and Eastern languages such as English, German, Greek, Latin, French, Italian, Persian, Hindi, Arabic, and Japanese, focusing on how different cultures interpret riddle solving, the mental actions involved (knowing, finding, guessing, interpreting, revealing mysteries), and the influence of cultural structures on these actions. Finally, contemporary Turkish dialects and Anatolian variations are analyzed to address the question: “Is a riddle known or found?”

Keywords: Riddle, To Know, To Find, Etymology, Folklore

Giriş

Bilmeceler; insanlığın var oluşundan bu yana hayatın içinde yer alan, bulunduğu toplumun yapısını, kültürünü, geleneklerini, düşüncelerini yansıtan sözlü kültür ürünleridir. İnsanların korkuları, gizemli olanı bulmaya merakları, eğlenme ve öğrenme gereksinimleri bilmecelerin ortaya çıkışında etkilidir. Canlı ve cansız tüm varlıklar, yani tabiatla ve günlük hayatta karşılaşılabilecek her şey bilmecelerin konusunu oluşturabilir. Şükrü Elçin’e göre, “*Bilmeceler tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; akıl, zekâ veya güzellik nevinden mücerret kavramlarla dinî konu ve motifleri*

* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, gozde.kececi02@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-8908-6355

vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir”.¹ Dilek Türkyılmaz da bilmecayı şöyle tanımlamıştır: “Bilmece, her tür nesne, kavram ve konu ile ilgili bir soruyu, geleneğin gereği olan zaman ve mekânlarda, çeşitli fonksiyonlar üstlenerek; sorulan nesne, kavram ve konuya ilişkin özellikleri az çok bünyesinde barındırarak; manzum ya da mensur bir yapı içerisine yerleşerek; muhatabın muhakeme ve dikkatini harekete geçirmek suretiyle karşılığını bulmayı hedefleyerek soran; cevabı ise ‘çoğu kez’ tek kelime ve ait olduğu toplumun beklentilerine uygun, o toplumda önceden tartışılmadan kabul edilmiş olan; ‘pek çoğu’ şiirsel bir ifadeye sahip ve ‘çoğu’ kalıplaşmış ifadelerden oluşan, soru cümlesi olmadığı hâlde, geleneği bilenler tarafından öyle olduğu anlaşılan geleneksel sorulardır”.²

Bilmeceler, her toplumda hem eğlence unsuru hem de öğretici bir araç olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Genellikle soru ve cevap olmak üzere iki kısımdan oluşan, kısa ve özlü bir biçimde ifade edilen bu sözlü yapılarda anlam gizli tutularak bir nesne, durum veya kavram doğrudan değil, dolaylı yollarla ifade edilir ve dinleyiciden onu tahmin etmesi beklenir. Bu özellikler sayesinde bilmece hem zihinsel bir uğraş hem de edebi bir oyun olarak karşımıza çıkar.

Bilmecelerin özünde, gizlenmiş bir anlatıyı çözme çabası vardır. Bu amaçla mecazlar ve çağrışımlar yoluyla dinleyici düşünmeye sevk edilir. Bu sözlü türün temel amacı, soruyu işiten kişinin zihinsel yeteneklerini kullanarak doğru cevaba ulaşmasını sağlamaktır. Genellikle “Bil bakalım bu nedir?” veya “Bul bakalım bu nedir?” gibi kalıplaşmış ifadelerle başlayan bilmeceler, hayal gücünü ortaya çıkararak anlamı gizler ve merak uyandırır. Dolayısıyla bilmece, sadece dilsel bir ifade biçimi olmanın ötesinde, zihni aktif olarak çalıştırma özelliğine de sahiptir.

Halk bilimi açısından bakıldığında bilmeceler; bir toplumun kültürel değerlerinin, dünya görüşlerinin ve geleneklerinin anlaşılmasına ve bunların dolaylı bir şekilde aktarılmasına katkı sağlar. Bu bağlamda bilmece sözcüğünün etimolojisine yönelik incelemeler, bilmecelerin anlamını kavramak açısından önem arz etmektedir. Bu makalede; *bil-*, *bul-*, *tap-* fiilleri üzerinden bilmecelere değinilerek bazı Batı ve Doğu dillerinde, çağdaş Türk lehçelerinde, Anadolu’da bilmecelerin nasıl ve hangi anlamlarda kullanıldığına yer verilecektir. Bu sayede makalenin asıl konusunu oluşturan “Bilmece bilinir mi bulunur mu?” sorusuna ışık tutmak amaçlanmaktadır.

1. *tap-*, *bul-*, *bil-* Fiilleri ve Bilmece İlişkisi

1.1. *tap-* Fiili

Clauson’un (1972) etimolojik sözlüğüne göre, Eski Türkçede eş sesli olarak geçen iki adet *tap-* fiili bulunmaktadır. Birinci *tap-* fiili³, günümüzde sadece ‘tapmak, ibadet etmek’ anlamında kullanılan, esasen Eski Türkçede ‘ibadet etmek’ dışında ‘hizmet etmek’ anlamına da gelen bir fiildir. İkinci *tap-* fiili ise⁴ ‘bulmak’ anlamına gelmektedir. Bu fiil Türkiye Türkçesinin ölçünlü (standart) dili dışında çağdaş lehçelerde hâlâ yaşamaktadır. Bu çalışmada söz konusu olan, ‘bulmak’ anlamındaki ikinci *tap-* fiilidir.

İlk olarak Eski Türkçe döneminde rastlanan ‘bulmak’ anlamındaki *tap-* fiili günümüzde Batı Oğuz grubu lehçeleri olan Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi dışındaki diğer Türk lehçelerinde hâlâ kullanılmaktadır. Batı Oğuz grubu lehçelerinde ise bu fiil yerine aynı anlama gelen *bul-* fiili yer almaktadır. Bununla birlikte ‘ibadet etmek’ anlamındaki *tap-* fiilinin Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde de bulunduğunu belirtmek gerekir. Şu hâlde Doğu Oğuz

¹ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 607.

² Dilek Türkyılmaz, *Türk Dünyasında Bilmece*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 22.

³ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972, s.435.

⁴ Sir Gerard Clauson, *a.g.e.*, s.435.

Etimolojik Bağlamda Bilmeceler Bilinir mi Bulunur mu?

grubu lehçeleri olan Azerbaycan Türkçesi ile Türkmen Türkçesinde ve Oğuz grubu dışındaki Türk lehçelerinin tümünde ‘bulmak’ anlamındaki *tap-* fiili hâlâ varlığını sürdürmektedir.⁵

Türk edebiyatında bilmeceyle ilgili bilgiler ilk olarak Kâşgarlı Mahmut’un *Dîvânü Lügâti’t- Türk*’ünde (11.yy.) yer alır. Bu eserde bilmecelerle ilgili örnek metin bulunmazken, bilmece karşılığında ‘bulmak’ anlamına gelen *tap-* fiil kökünden türetilen bazı kelime ve cümleler tespit edilmiştir:

Tablo 1: *Dîvânü Lügâti’t- Türk*’te Bilmece

İfade	Anlam
<i>tapuzğu neş</i>	‘bilmece’ ⁶
<i>tapuzğuk</i>	‘bilmece’ ⁷
<i>Tapzuğ</i>	‘insanlar arasında sorulan bilmece’ ⁸
<i>tabzuğuk tapuzdum</i>	‘bilmece sordum’ ⁹
<i>tapuzğuk tapızdı</i>	‘bilmece sordu’ ¹⁰

Tabloda görüldüğü gibi, *Dîvânü Lügâti’t-Türk*’te, bilmeceyi karşılamak için ‘bulmak’ anlamındaki *tap-* fiilinden türetilmiş *tapuzğu*, *tapuzğuk*, *tapzuğ* sözcükleri kullanılmaktadır. Konuya anlamsal açıdan bakarsak Türkçe yazılan ilk metinlere göre Türklerin bilmece kavramını “bulmak” fiilinden türetilen sözcüklerle karşıladığını söyleyebiliriz. Demek ki “bilmek” fiilinden türetilen bilmece Batı Türkçesinde daha sonra ortaya çıkan ikincil bir kavramı ifade etmektedir.

Bilmecenin kavram olarak geçtiği ilk metin olmasa da bilmece örneklerine yer veren ilk Türkçe eser olarak *Codex Cumanicus*’tan da söz etmek gerekir. 14. yüzyılda Kıpçak Türkçesi ile kaleme alınan *Codex Cumanicus*’ta 51 civarında Türkçe bilmece bulunmaktadır.¹¹ Bu eser Kıpçaklar arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışan İtalyan ve Alman misyonerler tarafından iki cilt olarak hazırlanmıştır. Bilmece örnekleri Alman defteri de denilen ikinci ciltte yer almaktadır.

Codex Cumanicus’ta bilmece, *tamızık* sözcüğü ile karşılanmaktadır. *Tamızık* sözcüğüne etimolojik olarak bakıldığında Abdülkadir İnan’a göre,¹² *Codex Cumanicus*’ta yer alan “*tap tap tamızık*” ifadesindeki *tamızık* sözcüğü bilmece demektir. Mesut Şen’e göre de esasen *tam-* ‘damlamak’ eyleminin türevi imiş gibi duran ve ‘damlatılan şey, damla’ anlamına gelen *tamızık* sözcüğü, *tapızık* sözcüğünün bir değişkesi olmalıdır. *Tap-* ‘bulmak’ eyleminin türevi olarak *tapızık* sözcüğü ‘buldurmalık, bilmece’ anlamlarına gelmektedir.¹³

Çağdaş lehçelerde geçen bilmece kavramlarını incelediğimizde, bilmece kavramının *tap-* eylemi ile olan ilişkisi açık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Zira çağdaş Türk lehçelerinde bilmece kavramı *tap-* eyleminin türevi ile karşılanmaktadır: Azr. *tapmaca*, Özb. *tapışmak*, Y.Uyg. *tepişmak*, Tat. *tabışmak*, Başk. *tabışmak*, Kır. *tabışmak*. Örneklerde de görüldüğü üzere Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi hariç, Oğuz grubunun çağdaş lehçelerinde dahi bilmece

⁵ Gürer Gülsevin, “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Journal of Turkish Studies*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ankara 2010, s. 57-68.

⁶ Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lügâti’t- Türk (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Haz. Mustafa S. Kaçalın, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2024, s. 245/5.

⁷ Kâşgarlı Mahmûd, *a.g.e.*, s. 251/5.

⁸ Kâşgarlı Mahmûd, *a.g.e.*, s. 232/10.

⁹ Kâşgarlı Mahmûd, *a.g.e.*, s. 232/10.

¹⁰ Kâşgarlı Mahmûd, *a.g.e.*, s. 349/8.

¹¹ Mesut Şen, “Codex Cumanicus Bilmeceleri”, *Türk Dünyası Bilmeceleri*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Cilt: 4, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021, s. 1605.

¹² Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 354.

¹³ Mesut Şen, *a.g.m.*, s. 1605.

kavramı, ‘bulmak’ anlamındaki *tap-* eyleminin türevleri ile karşılanmaktadır. Şu hâlde, Güneybatı (Oğuz) grubunda yer alan Azerbaycan ve Türkmen Türkçesindeki *tapmaca* sözcüğü, *tap-* ‘bulmak’ fiilinden türemiştir. Kuzeybatı (Kıpçak) grubundaki Tatarca gibi dillerde de *tap-* eyleminden türetilmiş benzer formlar görülür. Bu durum, bu dilleri konuşan toplulukların bilmece çözümünü zihinsel bir arayış ve keşif süreci sonucunda yanıtı ‘bulmak’ eylemi olarak algıladıklarını düşündürmektedir. Bu bağlamda, “Bilmece bilinir mi bulunur mu?” sorusu daha da anlam kazanmaktadır. *Tap-* kökenli adlandırmaların ve *tapmaca* gibi sözcüklerin yaygın olduğu Türkiye Türkçesi dışındaki diğer Türk lehçelerinde, bilmece çözümünün ‘bulmak’ kavramı ile daha yakından ilişkilendirildiği etimolojik olarak ortadadır. Bilmece sorulan kişi, zihinsel bir çaba sarf eder, ipuçlarını doğru yorumlar, yaratıcı düşünerek gizli yanıtı keşfeder ve “bulur”. Süreç, bilgiyi hatırlamaktan çok, aktif bir zihinsel katılımı gerekli kılar.

1.2. *bul-* Fiili

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre *bul-* fiili ‘bir şeyle, bir kimseyle arayarak veya aramadan karşılaşmak’, ‘bir şeyi elde etmek’, ‘kaybedilen bir şeyi yeniden ele geçirmek’ anlamlarına gelir.¹⁴

Bul- fiili aslında bir yanıtı keşfetmeyi, daha önce bilinmeyen yeni bilgiye ulaşmayı, aktif bir arayışı karşılar. Bilmeceler, genellikle gizli bir anlama sahip olan ve çözülmesi gereken sorulardır. Bu açıdan düşünüldüğünde bilmecenin çözümü aslında bir keşif sürecini meydana getirir. Yanıtın ortaya çıkarılması için akıl yürütmek, gözlem yapmak, dikkat ve anlam arayışı gerekir. Bu zihinsel keşfin sonunda gizli olan yanıt bulunur.

Bilmece sözcüğünün kökeninin ‘bulmak’ anlamındaki *tap-* eyleminden geldiği ve çağdaş Türk lehçelerinde de *tap-* eyleminden türetilen bilmece karşılığındaki sözcüklerin varlığı, bilmecelerin “bulunduğu” yönündeki düşünceleri destekler niteliktedir. Ancak sadece Türk lehçeleri üzerinden değil, yabancı dillerdeki bilmece kullanımlarına da bakılarak bir sonuca varılması gerekir.

1.3. *bil-* Fiili

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre *bil-* fiili ‘bir şey hakkında bilgi sahibi olmak, öğrenmiş bulunmak’, ‘bir şeyi anlamak, onun farkına varmak, gerçeğine erme’ anlamlarına gelir.¹⁵

Bil- fiili aslında bilmecede verilen ipuçlarının anlaşılmasıyla bilmecedeki gizem hakkında bilgi sahibi olmayı karşılar. Bilmecenin dilini anlamak, kullanılan metaforları çözmek, zihinsel bağlantılar kurmak ve mevcut bilgileri doğru bağlamda kullanmak “bilme” eylemiyle yakından ilişkilidir. Özellikle Türkiye Türkçesindeki “bilmece” sözcüğünün kökeni de bu zihinsel kavrayışa işaret etmektedir. Dolayısıyla, bilmecenin çözüm sürecinde mevcut bilgiyi “bilme” eyleminin de rolü büyüktür.

Bir görüşe göre önce gizli olan anlam keşfedilir, yani bulunur. Ardından bulunan anlam ile ilgili bilgi sahibi olunur, yani bilinir. Bu da bilmecenin yanıtının önce bulunduğu, sonra da bilindiğini düşündürür. Diğer bir görüş de ipuçlarından yararlanarak bilgi edindikten sonra yanıtın bulunacağıdır. Yani buna göre bilmece önce bilinir, sonra da bulunur. Bu ikilemi çözmek için hem yabancı dillerde hem Türk lehçelerinde bilmecenin ne anlama geldiği ve nasıl kullanıldığı çok önemlidir.

2. Bazı Batı ve Doğu Dillerinde Bilmece Kavramı

Yabancı dillerde “bilmece” sözcüğünün etimolojik kökenleri ve *bil-* ile *bul-* eylemlerinin bilmece çözüm sürecini ifade etmedeki kullanımları, farklı kültürel ve zihinsel yaklaşımları yansıtmaktadır.

¹⁴ “Bulmak”, <https://sozluk.gov.tr/>, 01.05.2025

¹⁵ “Bilmek”, <https://sozluk.gov.tr/>, 01.05.2025

2.1. İngilizce

İngilizcede “bilmece” demek olan *riddle* sözcüğünün anlamı ve kökeni Online Etimoloji Sözlüğü’nde “*Kelime oyunu veya şaka, kasıtlı olarak kafa karıştırıcı terimlerle ifade edilmiş, dinleyici/okuyucu tarafından kelimelerin içine gömülü ipuçları kullanılarak çözülmesi için ortaya atılan bir soru veya ifade*” (Oxford İngiliz Folklor Sözlüğü), erken 13. yüzyıl, *redels*, Eski İngilizce *rædels*’den ‘bilmece; öğüt; tahmin; hayal gücü; tartışma’ olarak yer alır ve kökeni “Proto-Germen *redaz- > Ön Hint-Avrupa dili *re-dh-’den, kök *re- ‘akıl yürütmek, saymak’” eyleminden gelir.¹⁶

2.2. Almanca

Alman filolog Friedrich Kluge, Almancada “bilmece” demek olan *rätsel* sözcüğünün de İngilizce *riddle* ile aynı Germen kökenine sahip olduğunu söyler ve bu sözcüğün “bilmece, tavsiye, yorumlama, tahmin” anlamlarına geldiğini belirtir. Eski Yüksek Almancada ayrıca “*finden mir tunkal*” tabirinin de bulunduğunu ifade eder.¹⁷

Bu ifadedeki *finden* fiili ‘bulmak’ anlamına gelir. *Mir* zamiri ‘ben’ demektir. Bağlamda geçen *tunkal* sözcüğünün tam anlamının neyi ifade ettiği kesin olarak anlaşılamamıştır. Ancak genel olarak bu ifadenin “benim bulduğum karanlık şey” gibi bir anlam taşıdığı düşünülebilir. Bu da bilmecenin gizemli ve çözülmesi gereken yapısına işaret eder. Ayrıca ifadede yer alan “bulmak” tabiri de bilmecelerin bulunduğu fikrini destekler.

2.3. Yunanca, Latince ve Fransızcada Bilmece

Her üç dilde de “bilmece” kavramı *énigme* sözcüğü ile karşılanmaktadır. Fransızcada bilmecayı karşılayan sözcük Latince’den, Latince’de bilmecayı karşılayan sözcük de Yunancadan alınmıştır. Dolayısıyla bu üç dili birlikte ele almak yerinde olacaktır.

Fransızca ‘bilmece’ anlamına gelen *énigme* sözcüğü, kökleri Eski Yunancaya kadar uzanan zengin bir etimolojik geçmişe sahiptir. Sözcük, Latince *aenigma*’dan türemiştir.¹⁸ Latince’de geçen *aenigma* ise Yunanca *ainigma* sözcüğüne dayanmaktadır.¹⁹ Yunanca *ainigma* sözcüğü, ‘üstü kapalı konuşmak, ima etmek, karanlık bir şekilde söylemek’ anlamlarına gelen *ainissesthai* eyleminden türemiştir. Dolayısıyla Yunanca, Latince ve Fransızcada geçen bilmece kavramının da temelinde bir gizlilik, dolaylı anlatım ve anlaşılması güç olma fikri yatmaktadır. Fransızca tanım olarak *énigme*, “*Zekâyı sınavan ve muhatabın anlamı bir parabole veya metafora gizlenmiş bir soruya yanıt bulması gereken zekâ oyunu; bilmecayı açıklamak, çözmek; anlaşılması zor veya bilinmesi imkansız şey*” anlamlarına gelmektedir.²⁰ Tanımda yer alan “gizlenmiş soruya yanıt bulmak” ve “bilmecayı çözmek” ifadeleri, bilmecelerin bulunduğunu düşündürmektedir.

2.4. İtalyanca

İtalyancada “bilmece” kavramını karşılayan *indovinello* sözcüğünün kökeni incelendiğinde, Latince *divinare* fiiline uzanıldığı görülmektedir ve bu fiil, kökenini ‘Tanrı’ya ait olan’ anlamındaki *divinus* sözcüğünden almakta olup ‘kehanette bulunmak, geleceği önceden sezmek, tahmin etmek’ gibi anlamları içermektedir.²¹ Bu etimolojik ilişki, bilmecelerin çözülmesi sürecinde zihinsel çıkarım yeteneğinin ve doğru tahminlerde bulunabilme becerisinin önemli bir rol oynadığını işaret etmektedir. Dolayısıyla İtalyan kültürü bağlamında bilmece çözme etkinliği, rasyonel düşüncenin yanı sıra sezgisel ve zihinsel kapasiteyi de gerektiren bir uğraş olarak değerlendirilebilir.

¹⁶ “Riddle”, *Online Etymology Dictionary*, <https://www.etymonline.com/word/riddle>, 05.05.2025

¹⁷ Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, University of Toronto, Toronto 1899, s. 310.

¹⁸ “Énigme”, CNRTL, <https://www.cnrtl.fr/definition/énigme>, 06.05.2025

¹⁹ “Enigma”, *Online Etymology Dictionary*, <https://www.etymonline.com/search?q=enigma>, 06.05.2025

²⁰ “Énigme”, CNRTL, <https://www.cnrtl.fr/definition/énigme>, 07.05.2025

²¹ “Divinare”, *Dizionario Etimologico Online*, <https://www.etimo.it/?term=divinare&find=Cerca>, 07.05.2025

2.5. Arapça

Arapçada bilmece için yaygın olarak kullanılan sözcükler *lugaz* ve *muamma*'dır. Bu iki sözcük Osmanlı Türkçesinde de "bilmece" kavramını ifade etmek için kullanılmıştır. Sembollerle gizlenen insan dışındaki bir varlığın niteliklerini dile getirerek o varlığın ne olduğunun ortaya çıkarılması amacıyla söylenmiş sözler veya sorulmuş soru olan *lugaz*, 'çöl faresinin yuvasını labirent gibi eğri büğrü kazması, sözün maksadını gizlemek, saptırmak, şaşırtmalı söz söylemek' anlamlarındaki *lagz* kökünden türetilmiştir ve 'gidilmesi zor olan yol, derin sır, zekâ oyunu, bilmece' anlamlarına gelir.²²

Arapça *ta'miye*, 'sözün anlamını gizlemek'ten gelen *muamma*'da *lugaz*'ın aksine sadece insan isimleri gizlenir ve sorulur. Kubbealtı Lugatı'na göre²³ *muamma* '1. Bilmece 2. Anlaşılmaz, halledilmez şekilde güç, halli müşkül iş veya şey 3. Divan edebiyatında bir kimsenin adını buldurmak için bilmece şeklinde söylenen söz, mısra, beyit 4. Halk edebiyatında saz şairleri tarafından manzum söylenen bilmece' anlamlarına gelir.

Yukarıdaki tanımlar, Arap bilmecelerinde metaforik bir dilin kullanıldığını ve çözümün genellikle zihinsel bir keşfi ve dilin inceliklerini elde etmeyi gerektirdiğini gösterir. Bu durum, bilmecelerin cevabının bulunma eğiliminde olduğunu düşündürmektedir.

2.6. Japonca

Japoncada 'bilmece', 'gizem', 'muamma' gibi anlamlara gelen *nazo* sözcüğü; anlaşılması veya çözülmesi zor olan, merak uyandıran her türlü soru veya durumu ifade eder.²⁴

Japoncada 'bilmece' anlamına gelen *nazo*, kökeni itibarıyla fono-semantik bir bileşik olarak sınıflandırılır. Bu dil bilimsel yapı, sözcüğün anlamının ve telaffuzunun ayrı unsurlardan oluştuğunu gösterir. Semantik bileşeni 'söz', 'konuşma' anlamlarına gelen *gon/koto*'dur. Bu durum, bilmecelerin özünde sözlü bir ifade biçimi olduğunu ve dil aracılığıyla aktarıldığını vurgular. Fonetik bileşeni ise 'kaybolmak', 'şaşırmak' anlamlarına gelen *mayo*'dur. Eski Çince **mi*., **mi:s* olarak telaffuz edilen bu bileşen, modern Japonca okunuşuna da yansımalar sunmaktadır.²⁵ Aynı zamanda 'şaşırmak' anlamı, bilmecelerin zihinsel bir meydan okuma ve merak uyandırma işlevine de gönderme yapar.

Japoncada *nazo* sözcüğünün 'gizli, anlaşılması veya çözülmesi zor' anlamı ve Japon bilmecelerinin sıklıkla kelime oyunları ile metaforlara dayanması, bilmece çözümünün Japon zihniyetinde "bulma" eylemiyle bağlantılı olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca kökeninde olan 'kaybolmak' anlamı da beraberinde bir keşfi, bir arayışı getirir. Yanıtlı bulmaya çalışırken kişi, farklı olasılıklar arasında kaybolabilir, doğru yoldan sapabilir. Bu "kaybolma" hâli, aslında zihinsel bir keşif sürecinin parçasıdır.

2.7. Farsça

Farsçada "bilmece" kavramı Şeyhülislam Ebuishakzade Mehmet Esat Efendi'nin 1725-1732 yılları arasında kaleme aldığı *Lehçetü'l-lugat* adlı sözlükte²⁶ *perdek* ve *çîstân* sözcükleri ile geçmektedir. Farsça *perdek* ve *çîstân* sözcükleri Steingass'ın Farsça sözlüğünde²⁷ de yer almaktadır. *Dehkhoda Sözlüğü*'ne göre²⁸ de Farsçada bilmece kavramını karşılayan kelime *çîstân*'dır. Bu kelime, *çîst* 'nedir' soru zamiri ve *-ân* çoğul ekinden türemiş olup 'nedirler'

²² Sedat Akay, "Arap Edebiyatında Lugaz Sanatı ve Literatüründen İlginç Örnekler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 3, Aralık 2022, s. 1538.

²³ "Muamma", Kubbealtı Lugatı, <https://lugatim.com/s/muamma>, 07.05.2025

²⁴ "Nazo", Jisho.org, <https://jisho.org/search/nazo>, 07.05.2025; "Nazo", Tangorin, <https://tangorin.com/words?search=nazo>, 07.05.2025

²⁵ "Nazo", Wiktionary, <https://en.wiktionary.org/wiki/%E8%AC%8E>, 07.05.2025

²⁶ Ebuishakzade Mehmet Esat Efendi, *Lehçetü'l-lugat*, University of Toronto Library, Toronto 1732, s. 273-274.

²⁷ Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Librairie du Liban Publishers, Beirut-Lebanon 1998, s. 241, 406.

²⁸ "Çistan", *Dehkhoda Sözlüğü*, <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>, 07.05.2025

anlamına yakın bir çağrışım yapmaktadır. Bu durum, Farsça bilmecelerin zihinsel bir sorgulama ve tanımlama süreci içerdiğini düşündürmektedir. Yani ‘nedir’ sorusuna yapılan zihinsel bir keşif ve yanıt arayışının olması, bilmecelerin “bulunduğu” görüşünü desteklemektedir.

2.8. Hintçe

Hintçede “bilmece” kavramını karşılayan temel sözcük *pahelī*’dir. Bu sözcüğün kökeni Sanskritçe *prahelikā*’ya dayanır ve ‘şaşırtıcı soru, muamma’ anlamına gelir.²⁹

Hintçe sözcüğün kökeni incelendiğinde de karşımıza çıkan “şaşırtıcı soru” anlamı, Hint bilmecelerinin amacının dinleyiciyi veya okuyucuyu ilk etapta şaşırtmak, beklenmedik bir durumla karşı karşıya bırakmak olduğunu gösterir. Bu şaşkınlık, zihinsel bir merak uyandırır ve çözüm arayışını tetikler. “Muamma” anlamı ise, Hint bilmecelerinin kolayca çözülemeyen, gizemli ve düşündürücü yapısını vurgular. Yanıt genellikle doğrudan verilmez, metaforlar ve kelime oyunları aracılığıyla dolaylı bir şekilde ima edilir. Bu durum, çözüm sürecinin zihinsel bir çaba gerektirdiğini ve gizli olanı “bulma” arzusunu ön plana çıkarır.

2.9. Batı ve Doğu Dillerindeki “Bilmece” Kavramının Karşılaştırılması

Batı ve Doğu dillerindeki “bilmece” kavramının etimolojik kökenleriyle *bil-* ve *bul-* fiillerinin semantik alanları, farklı kültürel zihniyetlerin bilmece çözüm sürecine yaklaşımlarında hem benzerlikler hem de belirgin farklılıklar olduğunu göstermektedir. Genel bir bakış açısıyla bilmece çözümünün temelinde zihinsel bir aktiflik ve bir tür keşif yatmakla birlikte bu sürecin nasıl kavramsallaştırıldığına dair farklılıklar dikkat çekicidir.

Batı dillerindeki bilmece terimlerinin sıklıkla ‘tahmin etmek’, ‘yorumlamak’ veya ‘dolaylı konuşmak’ gibi anlamlara dayanması, Batı zihniyetinde bilmece çözümünün aktif bir zihinsel katılım, metaforları deşifre etme ve gizli anlamları yorumlama becerisi gerektirdiğini düşündürmektedir. *Bil-* fiilinin bilgiye sahip olma ve aşına olma gibi zihinsel durumları işaret etmesinin yanı sıra *bul-* fiilinin zihinsel bir çaba sonucu keşfetme ve ortaya çıkarma anlamlarını taşıması, Batı halk edebiyatındaki metaforik bilmecelerin çözümünün hem mevcut bilgi birikimini kullanmayı hem de aktif bir zihinsel süreçle sonuca ulaşmayı içerdiğini göstermektedir. Ancak bilmece terimlerinin “tahmin etmek” ve “yorumlamak” gibi kökenleri, Batı zihniyetinde çözümün daha ziyade zihinsel bir aktiflikle “bulma” eylemi olarak algılanma eğilimini desteklemektedir. Zihinsel zorluğun üstesinden gelme ve gizli anlamları açığa çıkarma çabası, Batı dillerindeki bilmece çözümünde belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

Öte yandan, incelenen Doğu dillerindeki bilmece terimlerinin etimolojik kökenleri ‘gizlemek’, ‘şaşırtıcı soru’ veya ‘nedirler’ gibi anlamlara işaret ederek Doğu zihniyetinde bilmece çözümünün zihinsel bir muamma çözme, gizli anlamı açığa çıkarma ve şaşırtıcı sorulara yanıt bulma gibi aktif zihinsel süreçler gerektirdiğini ortaya koymaktadır. *Bil-* fiilinin bilgi sahibi olma ve tanıma gibi anlamlarının yanı sıra *bul-* fiilinin zihinsel bir çaba sonucu keşfetme ve ortaya çıkarma anlamlarını taşıması, Doğu halk edebiyatındaki metaforik ve kültürel göndermelerle dolu bilmecelerin çözümünün zihinsel kıvraklık, kültürel bilgi ve dilin inceliklerini anlamayı gerektirdiğini göstermektedir. Bilmece terimlerinin “gizlemek” ve “şaşırtıcı soru” gibi kökenleri, Doğu zihniyetinde bilmece çözümünün zihinsel bir zorluğun üstesinden gelme ve gizli anlamı “bulma” eylemi olarak algılandığı fikrini güçlendirmektedir. Metaforları çözme ve muammaların ardındaki mantığı ortaya çıkarma çabası, Doğu dillerindeki bilmece çözümünde belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir.

Sonuç olarak, bu dillerde bilmece çözümü zihinsel bir aktiflik ve “bulma” eylemini içerse de Batı dillerinde bu süreç daha çok “yorumlamak” ve “tahmin etmek” gibi zihinsel becerilerle ilişkilendirilirken, Doğu dillerinde “gizli olanı açığa çıkarma” ve “muammayı çözme” gibi zihinsel zorlukların üstesinden gelme vurgusu daha belirgindir. Bu farklılıklar, Doğu ve Batı kültürlerinin zihinsel süreçlere ve bilgi edinme yollarına dair farklı yaklaşımlarını yansıtır.

²⁹ Sir Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, Clarendon Press, Oxford 1899, s. 701.

3. Çağdaş Türk Lehçelerinde Bilmeceler Etimolojisi

Çağdaş Türk lehçelerinde “bilmece” kavramını ifade etmek için çeşitli sözcükler kullanılır. Bu sözcüklerin kökenleri ile *bil-* ve *bul-* fiilleri arasındaki ilişki, farklı zihinsel ve kültürel yaklaşımları ortaya koyar.

Dilek Türkyılmaz’ın doktora tezinde³⁰ belirttiği üzere çağdaş Türk lehçelerinde bilmece terimi şu adlarla yer alır:

Tablo 2: Çağdaş Türk Lehçelerinde Bilmeceler Karşılığı

Lehçe	Bilmeceler Karşılığı
Altay Türkçesi	tabıskak, tabışkak, tabkak, taptıruv, taptırgış, tabıska, tabısak, tapkış, tavısak, tavusak, tavuskak, tapkır, takpır
Azerbaycan Türkçesi	bilmäcä, tapmaca, tabzug, tapbaca
Başkurt Türkçesi	tabışmak, yomak
Deliorman Türkleri Türkçesi	kısa masal, küçük masal
Dobruca Türkleri Türkçesi	tapmaşa
Hakas Türkçesi	tapcan nımah
Karaçay-Malkar Türkçesi	yumak, elbergen comak
Karakalpak Türkçesi	Jumbak
Karay Türkçesi	tapmaca
Kazak Türkçesi	jumbak
Kıbrıs Türkçesi	mesel, bilmece
Kırgız Türkçesi	tabışmak
Nogay Türkçesi	tapmacak, yumak
Özbek Türkçesi	cumbak, ³¹ çöpçak, matal, tapışmak, tapar, tapmaca
Tatar Türkçesi	tabışmak, başvatkiç, sir
Tuva/Tıva Türkçesi	tıvızık, tapkır, tavısak
Türkmen Türkçesi	matal, tapmaca, taptı
Yeni Uygur Türkçesi	tepişmak
Yakut Türkçesi	taabırın

Tabloda görüldüğü gibi çağdaş Türk lehçelerinde bilmece karşılığı olarak çoğunlukla ‘bulmak’ anlamındaki *tap-* fiilinden türetilen sözcükler kullanılmaktadır. Bununla birlikte Oğuz grubu dilleri içinde *bil-* fiilinden türetilen “bilmece” sözcüğü de yer almaktadır. Ayrıca bazı lehçelerde farklı fiil köklerinden türeyen sözcükler de bilmece anlamında karşımıza çıkmaktadır. Bilmecelerin kültürel ve dilsel çeşitliliğini yansıtan bu durum, bilmecelerin farklı toplumlar tarafından farklı şekillerde algılandığını ve ifade edildiğini göstermektedir. Yani bazı

³⁰ Dilek Türkyılmaz, *a.g.t.*, s. 24.

³¹ İsa Özkan, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah/ Comok/ Cumbak/ Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:556, Nisan 1998, s. 368-378.

toplumlar bilmecenin “bulmak” yönünü önde tutup benimserken, bazı toplumlar “bilmek” yönünü benimsemektedir.

3.1. Cumbak/Yumak/Yomak/Jumak/Jumbak/Comak/Comok/Nımah/Nıbak

‘Bilmece, derin sır, masal, hikâye, destan’ gibi anlamlara sahip olan bu kelimeler, aslında aynı anlama gelmelerine rağmen farklı lehçelerde farklı kullanımlara sahiptir.³² Bu durum, söz başındaki “y” ünsüzünün “c”ye dönüşmesi gibi ses özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

3.2. Tıvızık

‘Bilmece’ demek olan *tıvızık* sözcüğü, Mehmet Aça’nın “*Tıva Bilmeceleri*” adlı makalesinde belirttiğine göre³³ “aramak, bulmak, keşfetmek, elde etmek, çözmek, halletmek” anlamlarına gelen *tıp-* (*tıvar*) fiilinden türemiştir. *Tıp-* fiili, *tap-* fiilinin Tuva/Tıva Türkçesindeki biçimidir. *Codex Cumanicus*’ta ‘bilmece’ karşılığında geçen *tamızık* sözcüğü de bu Tuvaca *tıvızık* ile ilişkili olmalıdır.

Görüldüğü üzere çağdaş Türk lehçelerinde *tap-* fiilinden türeyen terimler hâkimdir. Bu durum, bilmecelerin köken itibarıyla “bulma” eylemi üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Ancak, *bil-* fiilinden türeyen “bilmece” sözcüğünün varlığı da göz ardı edilemez. Yani bazı lehçelerde “bilme” eylemi de kendisini gösterir.

4. Türkiye Türkçesinde Bilmece

Türkiye Türkçesinde “bilmece” sözcüğü *bil-* fiilinden türemiştir. Bu etimolojik yapı, Türkiye Türkçesinde bilmecenin zihinsel bir kavrayış ve anlama eylemi üzerine kurulu olduğuna işaret eder. Ancak, diğer Türk lehçelerinde sıklıkla karşılaşılan *tap-* fiili kökenli ‘bulmak’ ile ilişkili terimlerin varlığı, Türkiye Türkçesinde bu tercihin nedenlerini incelemeyi gerektirir.

Türkiye Türkçesinde *bul-* fiilinden türeyen “bulmaca” sözcüğü, zekâ oyunlarını ifade etmek için kullanılır fakat genellikle kare veya çengel bulmacalar gibi farklı bir terimi işaret eder. Bilmeceler ise daha çok sözlü gelenekte yer alan, kısa ve metaforik anlatılardır. Bu fark, Türkiye Türkçesinde *bil-* fiilinin zihinsel kavrayışı ve anlamayı, *bul-* fiilinin ise daha çok zihinsel bir çaba sonucu keşfederek sonuca ulaşmayı ifade ettiğini düşündürmektedir.

Türkiye Türkçesinde “bilmece” kavramının *bil-* fiilinden gelmiş olması akıllarda onun yeni türetilmiş bir kavram gibi algılanmasına yol açıyor olabilir. Ancak biz *bilmece* (بلمجه) sözcüğüne en erken, 1680 yılında yayımlanmış olan Meninski’nin *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*³⁴ “Türkçe, Arapça, Farsça Doğu Dilleri Söz Varlığı” adlı üç ciltlik büyük sözlüğünde rastlamaktayız. Buradan anlıyoruz ki Türkiye Türkçesindeki *bil-* fiilinden türetilen “bilmece” kavramı yeni bir kavram değildir. *Bilmece* sözcüğü, Şeyhülislam Ebuishakzade Mehmet Esat Efendi’nin 1725-1732 yılları arasında kaleme aldığı *Lehçetü’l-lugat* adlı sözlüğünde de geçmektedir. Mehmet Esat Efendi, *bilmece* sözcüğünün Arapça karşılığını *lugaz* sözcüğü ile, Farsça karşılıklarını da *perdek* ve *çîstân* sözcükleri ile vermektedir.³⁵ *Bilmece* sözcüğüyle 19. yüzyıldan itibaren yazılmış Türkçe sözlüklerde de karşılaşmaktayız. Örneğin, 1880 yılında yayımlanan Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehce-i Osmânî* adlı sözlüğünde *bilmece*, “muamma, bazı lügazlar, muallak şeyler, yanıltmaç” olarak yer alır.³⁶

³² İsa Özkan, *a.g.m.*, s. 368-378.

³³ Mehmet Aça, “Tıva Bilmeceleri”, *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı*, Ed. Metin Ergun, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, s. 121.

³⁴ François à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*, Viennae: Austrian National Library 1680, s. 879.

³⁵ Ebuishakzade Mehmet Esat Efendi, *a.g.e.*, s. 273-274.

³⁶ Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 55.

Etimolojik Bağlamda Bilmeceler Bilinir mi Bulunur mu?

Ayrıca 1890 yılında yayımlanan Redhouse sözlüğünde³⁷ ve 1901 yılında yayımlanan Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî* adlı sözlüğünde³⁸ de *bilmece* sözcüğü bulunmaktadır.

5. Anadolu'da Bilmece Karşılığında Kullanılan Sözcükler

Mehmet Yastı'nın Anadolu'da “bilmece” karşılığında kullanılan sözcükleri, Derleme Sözlüğü (1993)'nden yararlanarak incelediği çalışmasına göre³⁹ bulgular şu şekildedir:

Tablo 3: Anadolu'da Bilmece Karşılığında Kullanılan Sözcükler

Sözcük	Bilmece Karşılığı
Açaçak	Bilinmeyi ortaya çıkarma (Artvin)
Aramaca	Bir şeyi bulmak için düşünerek arama (Edirne)
Asal	“Mesel” sözcüğünün değişimiyle mesel > masal > asal ⁴⁰ (Burdur)
Elçim	Bilmecelerin kısa ifadeler olması anlamında “bir tutam, bir parça” (Afyonkarahisar)
Mat	“Mesel” sözcüğünün değişimiyle mesel > metel > matal > mat (Bursa, Artvin)
Tanımalı Hekat	Bilinmesi gereken söz (Erzincan)
Tapmaca	Çağdaş Türk lehçelerinde de bilmece yerine kullanılan sözcük (Kars ve Bayburt'ta yaşayan Azerbaycan Türkleri)
Metel	“Mesel” sözcüğünün değişimiyle mesel > metel (Çorum, Samsun, Amasya, Adana)
Tıştık ⁴¹	1. Bilmece 2. Eşya anlamlarında kullanılan sözcük (Malatya)

Ayrıca bu terimler dışında Anadolu'da “askı, atlı hekat, atlı mesel, bağlama, fıcık, gazelleme, metal, tanıtmaca, düğün, düzmece, bulmaca” gibi terimler de “bilmece” karşılığında kullanılmaktadır.⁴²

Tabloda görüldüğü üzere Anadolu'da bilmeceler, hem kültürel bir miras olarak “bilinen” hem de zihinsel bir keşif olarak “bulunan” sözlü kültür ürünleridir. Bilinirlik; kültürel aktarım,

³⁷ Sir James William Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*, Printed for The American Mission by A. H. Boyajian, Constantinople 1890, s. 384.

³⁸ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317/1901, s.333.

³⁹ Mehmet Yastı, “Derleme Sözlüğünde Geçen Atasözü, Bilmece, Hikâye ve Masal Türlerinin Adlandırılma Şekilleri ve Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, 2016, s. 219-220.

⁴⁰ Bu sözcük kökeni tam olarak bilinemeyen *asal* ‘asıl, temel’ sözcüğü olarak da düşünülebilir.

⁴¹ Bu sözcük, *tapıştık* sözcüğünden evrilmiş olabilir.

⁴² Dilek Türkyılmaz, *a.g.t.*, s. 25.

eğitim ve ortak hafıza yoluyla sağlanırken bulunurluk; zihinsel aktiflik, mecazları çözme becerisi, kültürel bilgi ve yaratıcı düşünme yoluyla gerçekleşir.

Sonuç

Bu makalede, bilmecelerin etimolojik kökenlerinden yola çıkarak farklı dil ve kültürlerdeki kullanımları ile bu sözlü kültür ürünlerinin bilişsel ve kültürel algılanış biçimlerine dair zengin veriler sunduğu açıkça ortaya koyulmuştur. Makale boyunca yapılan incelemeler, bilmece çözüm sürecinin temelinde aktif bir zihinsel çaba ve bir tür keşif eyleminin yattığını güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Eski Türkçedeki *tap-* fiilinin ‘bulmak’ anlamının, özellikle çağdaş Türk lehçelerinde *tapmaca* gibi terimlerle bilmece karşılığında yoğunlukla kullanılması, bilmecenin özündeki “keşfetme” ve “ortaya çıkarma” eylemine yapılan vurgunun önemini göstermektedir. Bu durum, bilmecelerin sadece dilsel bir oyun olmanın ötesinde, zihinsel bir keşfi ve gizli olana ulaşma çabasını simgelediğini doğrulamaktadır.

Batı ve Doğu dillerindeki etimolojik incelemeler de bu temel anlayışı farklı kültürel ayrıntılarla zenginleştirmiştir. Bu noktada, bilmece kavramının farklı dillerde farklı zihinsel süreçlerle ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir. Batı dillerinde bilmece çözümü daha çok “tahmin etmek”, “yorumlamak” ve “akıl yürütmek” gibi analitik ve zihinsel becerilerle ilişkilendirilirken, Doğu dillerinde ise “gizli olanı açığa çıkarma”, “muammayı çözme” ve “şaşırtıcı sorulara yanıt bulma” gibi daha sezgisel ve derin bir anlayış gerektiren zihinsel zorlukların üstesinden gelme vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu farklılıklar, Doğu ve Batı kültürlerinin bilgi edinme yollarını ve bilişsel süreçlere yaklaşımlarındaki özgünlükleri yansıtmaktadır. Bazı dillerde “bilme” sürecine odaklanılırken, bazılarında “bulma” eylemi daha çok vurgulanmaktadır. Bu da farklı kültürlerin, bilmece çözümünde farklı bilişsel süreçleri önceliklediklerini göstermektedir.

Türkiye Türkçesinde *bilmece* teriminin *bil-* fiilinden türemiş olması, bu dilde bilmecenin zihinsel kavrayış, anlama ve mevcut bilgi birikimini kullanma eylemiyle daha güçlü bir bağ kurduğuna işaret etmektedir. Ancak, Anadolu ağızlarında *tapmaca*, *aramaca*, *açacak* gibi farklı terimlerin de varlığı, bilmecelerin Türkiye Türkçesinde hem kültürel bir miras olarak “bilinen” hem de aktif bir zihinsel süreç ve yaratıcı düşünme yoluyla “bulunan” bir yapıya sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durum, bilmecelerin kültürel aktarım, eğitim ve ortak hafıza ile beslenirken, aynı zamanda mecazları çözme becerisi ve yaratıcı düşünme yoluyla sürekli olarak yeniden keşfedildiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi, bilme ve bulma süreçlerini bir araya getiren zengin bir çeşitlilik sunmaktadır.

Netice itibarıyla bilmeceler sadece dilsel bir ifade biçimi değil, aynı zamanda bilişsel yetenekleri harekete geçiren, kültürel değerleri kuşaktan kuşağa aktaran ve toplumsal zekanın bir göstergesi olan sözlü kültür ürünleridir. Bu çalışma, “Bilmece bilinir mi bulunur mu?” sorusunun ikilemine değinerek bilmecelerin hem bilginin yeniden üretilmesi hem de gizli olanın keşfedilmesi süreçlerini iç içe barındıran bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca farklı kültürlerin bilmece çözümüne farklı bilişsel süreçleri atfetme eğiliminde olduğu ve bu durumun dilsel kullanımlara yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bazı kültürlerde bilmeceler; *bil-* fiili üzerinden, yani var olan bilgiye ulaşma ve anlama çabası olarak kodlanırken bazı kültürlerde ise *bul-* fiiliyle, yani keşfetmeye ve gizli olanı açığa çıkarmaya yönelik sezgisel bir arayış olarak anlam kazanmaktadır. Temennimiz, bu çalışmanın bilmeceler üzerine yürütülecek yeni araştırmalara bir dayanak oluşturması ve bu sözlü geleneğin, insan zihninin işleyişi ve kültürel süreçler bağlamında daha derin biçimde incelenmesine katkı sunmasıdır.

Kaynakça

- “Bilmek”, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, 01.05.2025
- “Bulmak”, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, 01.05.2025
- “Çistan”, Dehkhoda Sözlüğü, <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/%DA%86%DB%8C%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86>, 07.05.2025
- “Divinare”, Dizionario Etimologico Online, <https://www.etimo.it/?term=divinare&find=Cerca>, 07.05.2025
- “Enigma”, Online Etymology Dictionary, <https://www.etymonline.com/search?q=enigma>, 06.05.2025
- “Énigme”, CNRTL, <https://www.cnrtl.fr/definition/énigme>, 06.05.2025
- “Muamma”, Kubbealtı Lugatı, <https://lugatim.com/s/muamma>, 07.05.2025
- “Nazo”, Jisho.org, <https://jisho.org/search/nazo>, 07.05.2025
- “Nazo”, Tangorin, <https://tangorin.com/words?search=nazo>, 07.05.2025
- “Nazo”, Wiktionary, <https://en.wiktionary.org/wiki/%E8%AC%8E>, 07.05.2025
- “Riddle”, Online Etymology Dictionary, <https://www.etymonline.com/word/riddle>, 05.05.2025
- AÇA, Mehmet, “Tıva Bilmeceleri”, *Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı*, Ed. Metin Ergun, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013, s. 121-139.
- Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, Haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- AKAY, Sedat, “Arap Edebiyatında Lugaz Sanatı ve Literatüründen İlginç Örnekler”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 3, Aralık 2022, s. 1536-1553.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Clarendon Press, Oxford 1972.
- Ebuishakzade Mehmet Esat Efendi, *Lehçetü'l-lugat*, University of Toronto Library, Toronto 1732.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- GÜLSEVİN, Gürer, “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Journal of Turkish Studies*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2010, s. 57-76.
- İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânü Lügâti't- Türk (İnceleme-Tıpkıbasım)*, Haz. Mustafa S. Kaçalın, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2024.
- KLUGE, Friedrich, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, University of Toronto, Toronto 1899.
- MENİNSKİ, François à Mesnien, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*, Austrian National Library, Viennae 1680.
- MONIER-WILLIAMS, Sir Monier, *A Sanskrit-English Dictionary*, Clarendon Press, Oxford 1899.
- ÖZKAN, İsa, “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki Nımah/ Comok/ Cumbak/ Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:556, Nisan 1998, s. 368-378.
- REDHOUSE, Sir James William, *A Turkish and English Lexicon*, Printed for The American Mission by A. H. Boyajian, Constantinople 1890.
- STEINGASS, Francis Joseph, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Librairie du Liban Publishers, Beirut-Lebanon 1998.
- Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317/1901.
- ŞEN, Mesut, “Codex Cumanicus Bilmeceleri”, *Türk Dünyası Bilmeceleri*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Cilt: 4, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2021.
- TÜRKYILMAZ, Dilek, Türk Dünyasında Bilmeceler, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.
- YASTI, Mehmet, “Derleme Sözlüğünde Geçen Atasözü, Bilmeceler, Hikâye ve Masal Türlerinin Adlandırılma Şekilleri ve Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 39, Bahar 2016, s. 213-227.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Finansman / Funding: Makale için herhangi bir finansal destek alınmamıştır./ No financial support was received for this article.

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Yazarın destek ve teşekkür beyanı bulunmamaktadır./ The author has not provided any acknowledgments or expressions of gratitude.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu / Author's Note: Yazarın notu bulunmamaktadır./There is no author's note.

Katkı Oranı Beyanı / Author Contributions: Makale tek yazarlıdır./The article is authored by a single author.